

YAKINDOĞU YARDIM KOMİTESİ'NİN FAALİYETLERİ VE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

The Activities of The Near East Relief Organization and Its Effects on Turkish- American Relations

Fatih GENCER*

Özet

Yakın Doğu Yardım Komitesi 1915 yılında tehcir edilen Ermenilere yardım için kurulmuştur. Komitenin kurucuları uzun yıllar Osmanlı coğrafyasında faaliyette bulunan Amerikalı misyonerlerdi. Yakın Doğu Yardım Komitesi yaklaşık on beş yıl boyunca Anadolu, Suriye, Kafkasya ve Yunanistan'da faaliyetlerini sürdürmüştür. Faaliyet alanı ve icraatlarının büyüklüğü göz önüne alınırsa muhtemelen komite o güne değin kurulmuş olan en büyük sivil yardım organizasyonuydu. Savaş yıllarında misyonerler yardım toplamak için çeşitli kampanyalar başlatmıştı. Bu sayede Amerikan halkından milyonlarca dolar değerinde bağış kabul etmişlerdi. Misyonerler Amerikan halkını Ermeni meselesine daha duyarlı hale getirmek için basını mümkün olduğunca etkin kullanmaya çalışmışlardı. Bu süreçte komite Türk-Amerikan ilişkilerini de yakından takip etmiş, ABD'nin dış politikasını kendi amaçları doğrultusunda şekillendirmeye çalışmıştı. Bu makalede komitenin nasıl hızlı şekilde örgütlendiği, faaliyetlerini nasıl yürüttüğü ve neden yardım toplama konusunda bu denli başarılı olduğu sorularına yanıt aranacaktır. Ayrıca misyonerlerin neden Türk karşıtı propagandayı kullandıkları üzerine durulacak ve propagandanın ABD'deki Türk imajını nasıl etkilediği açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yakın Doğu Yardım Komitesi, Amerikalı Misyonerler, Ermeni Sorunu, Türk Karşıtı Propaganda

* Doç. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, fgencer@ben.edu.tr. ORCID: 0000-0002-8632-4510

Makale Geliş Tarihi: 29.12.2021

Makale Kabul Tarihi:17.01.2022

Abstract

The Near East Relief Organization was established to support the deported Armenians in 1915 by the American missionaries, who acted in the Ottoman territories for many years. The Near East Relief continued its activities in Anatolia, Syria, Caucasus and Greece for about fifteen years. Probably, it was the largest charity organization until established at that time considering its activities and working zone. During the war years, missionaries started various campaigns to collect donations. In this way, they received millions of Dollars' worth of donations from the American people. In order to make the Americans more sensitive to the Armenian question, they used the press as effectively as possible. In this process, the committee followed Turkish-American relations closely and tried to shape the foreign policy of the USA in line with their aims. This study tries to answer the questions of how the committee was quickly organized, how it carried out its activities and why it was so successful in fundraising. In addition, it also focuses on why the anti-Turkish propaganda was used by the missionaries, and how the propaganda affected the Turkish image in the USA.

Key Words: Near East Relief Organization, American Missionaries, Armenian Question, Anti-Turkish Propaganda.

Yakın Doğu Yardım Komitesinin Kuruluşu

1830 yılında resmen başlayan Osmanlı-ABD ilişkilerinin genel seyrini Osmanlı coğrafyasında bulunan ve çoğu misyoner olan Amerikan vatandaşlarının faaliyetleri belirlemişti. Bu nedenle I. Dünya Savaşı'nın sonuna değin ABD'nin Osmanlı coğrafyası ile ilgili politikasını Amerikalı misyonerler yönlendirmiş, bölgedeki Amerikalı diplomatlar ise misyonerlerin korunması için özel çaba harcamışlardı¹.

19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı coğrafyasında faaliyete başlayan Amerikalı misyonerler, gayrimüslim azınlıklar ve özellikle de Ermenilerle yakından ilgilenmişlerdi. Kurdukları müesseselerde eğitim gören ve istihdam edilen Ermeniler bu sayede yeni kazanç yolları bulup toplum içinde saygınlık kazanmışlardı. Bu durum aynı zamanda Ermeni toplumunun Batılı fikir akımlarından doğrudan etkilenmesine yol açmış ve Ermeni milliyetçiliğinin uyanmasını hızlandırmıştı².

¹ C. E. Delgadillo, *Facing the New Turkey: Turco American Treaty of Lausanne 1900-1927*, Master Thesis, California State University, 2002, s. 7

² Salim Cöğce, "Osmanlı Ermeni Toplumunda Siyasallaşma Çabaları "Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri, I, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003, s. 285.

Misyonerlerin yoğun çabası neticesinde birbiri ardına açılan Amerikan okulları imparatorluğun dört bir tarafına yayılmış; 1873'te Antep, 1874'te Harput, 1886'da Merzifon, 1887'de İzmir, 1888'de Tarsus Kolejleri eğitim hayatına başlamıştı. Bunlardan başka 1870 ile 1885 yılları arasında Doğu Anadolu'nun çeşitli yerlerinde orta dereceli 21 misyoner okulu açılmıştı³. Böylece 20. yüzyılın başlarında Amerikalı misyonerlerin idaresindeki okul sayısı 450'ye ulaşmış⁴, buralardaki öğrenci sayısı da 25.000'i aşmıştı⁵.

Ermenilere sağlanan bu imkânlar, var olagelen toplumsal dengenin sarsılmasına yol açmış ve Osmanlı Devleti ile Ermeni tebaa arasındaki güven ilişkisinin önemli ölçüde bozulmasının en önemli nedenlerinden biri olmuştu⁶. Bu durum ise 19. yüzyılın sonlarına doğru özellikle imparatorluğun doğu kesimlerinde ciddi sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı. Ermeniler devlet ile aralarında problemler yaşadıklarında çoğu zaman Amerikalı misyonerleri yanlarında destekçileri olarak görmüşlerdi. Misyonerlerin onlara verdikleri en önemli destek, Ermeni taleplerinin Batı kamuoyuna ulaşmasını sağlamak olmuştu⁷.

I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle harbe dâhil olan Osmanlı İmparatorluğu birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştı. Özellikle Sarıkamış Harekâtında (22 Aralık 1914–5 Ocak 1915) Osmanlı ordusunun bozguna uğramasından sonra Anadolu'nun savunmasız kaldığını gören ihtilalciler Ermeniler Rus kuvvetleriyle birlikte doğu vilayetlerindeki Osmanlı varlığını yok etmeye başlamışlardı⁸. Osmanlı yöneticileri ise karşılaştıkları bu tehlikeli durumu bertaraf etmek amacıyla cephe gerisindeki Ermenileri imparatorluğun güney vilayetlerine tehcir etmeyi uygun bulmuşlardı⁹.

Tehcirin başlamasıyla birlikte İstanbul'daki en etkili misyonerlerden olan William Peet, 1915 Ağustos'unda Boston'daki merkezlerine gönderdiği raporda Ermenilerin zor durumda olduklarını bildirip yardım çağrısında bulunmuştu¹⁰. Benzer ve daha etkili bir çağrı da Başkan Woodrow Wilson'a yakınlığıyla tanınan

³ Ercüment Kuran, *Türk Çağdaşlaşması*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 229.

⁴ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitapevi, Ankara 2001, s.191.

⁵ Joseph L. Grabill, "Missionary Influence on American Relations with the Near East, 1914–1923", *the Muslim World*, Vol. LVIII, No: I, January 1968, s. 44.

⁶ Hans Lukas Kieser, *İskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839–1938*, (Çev. Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.234.

⁷ Mark Malkasian, "the Disintegration of the Armenian Cause in the United States, 1918–1927", *International Middle East Studies*, 16 (1984), s.350.

⁸ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 169.

⁹ BOA, DH-ŞFR, 53/93.

¹⁰ Grabill, agm, s. 48.

ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau'dan gelmişti¹¹. Onun bu çağrısı üzerine Cleveland H. Dodge, James Levi Barton, Charles R. Crane ve Samuel H. Dutton gibi Amerika'nın önde gelen etkili misyonerleri 16 Eylül 1915'te Ermenilere yardım toplamak amacıyla Ermeni Yardım Komitesi'ni kurmuşlardı. Komitenin başına James Levi Barton getirilmişti¹². Daha sonra çeşitli misyoner kuruluşları, Osmanlı belgelerinde *Şark-ı Karib Muavenet Heyeti* olarak adlandırılan, Yakın Doğu Yardım Komitesi'ni (YDYK) oluşturmuş, böylece tehcir edilen Ermenilere tekelden yardım yapılmasını sağlamışlardı¹³.

Amerika'da Yardım Toplama Metodu: Türk Karşıtı Propaganda

Misyonerler Osmanlı coğrafyasına ayak bastıkları andan itibaren faaliyetlerini finanse edebilmek için Ermeni yanlısı, Türk karşıtı propagandaya başvurmuş ve böylece ABD'de Ermenilere karşıtı duyarlı bir kamuoyu oluşturmuşlardı. Bu sayede 1894-1896 yılları arasında Anadolu'da yaşanan sıkıntıları biraz da abartarak Ermeniler için 1,5 milyon dolar yardım toplamayı başarmışlardı¹⁴. Bu tecrübeden yararlanan YDYK, I. Dünya Savaşı yıllarında da aynı yola başvurmuş, Osmanlı topraklarında bulunan misyonerlerin Ermeniler hakkındaki raporlarını basın yoluyla halka duyurmaya özel bir önem vermişti¹⁵.

I. Dünya Savaşı cephelerde olduğu kadar aynı zamanda gazetelerde, kitaplarda, dergilerde de sürdürülmekteydi. Kamuoyunu yönlendirmek, haklı bir dava uğruna mücadele ettiğine inandırmak ve yeni müttefikler kazanmak, savaşan devletler için oldukça önemliydi. Bu süreçte kamuoyunu yönlendirme yani propaganda savaşını ilk önce Almanlar başlatmıştı. Rusların Polonya-Litvanya bölgesinde bulunan Yahudi nüfusa barbarca davranışını kendi lehine kullanmak isteyen Almanlar, gazetecileri söz konusu bölgeye götürerek bu durumdan Amerikan ve dünya kamuoyunun haberdar olmasını sağlamıştı. Bunun üzerine Alman propaganda faaliyetlerini boşa çıkarıp Amerikan kamuoyunun dikkatini başka yöne çekmek isteyen İngiltere, Ermeni tehcirini kullanmaya karar vermişti¹⁶. İngilizler Batı kamuoyuna Ermeni tehcirini masum ve çalışkan Hristiyanların "dini taassup sebebiyle" Türkler tarafından öldürüldüğü şeklinde aksettirmişlerdi. Ayrıca "mutaassıp", "kaba", "kadın düşkünü" ve "başka

¹¹ ABCFM, ABC, 16. 9. 3. *Western Turkey Mission*, Vol. 48, No. 0980; BOA, HR-SYS, 2881/2.

¹² James L. Barton, *Story of Near East Relief (1915-1930) An Interpretation*, the Macmillan Company, New York 1930, s. 5.

¹³ Barton, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁴ Joseph Leon Grabill, *Missionaries Amid Conflict: Their Influence upon American Relations with the Near East, 1914-1927*, Indiana University, Ph. D., 1964, s.30.

¹⁵ Donal E. Miller-Touryan Miller, *Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide*, University of California Press, Berkeley 1993, s. 120.

¹⁶ Arnold J. Toynbee, *Hatıralar: Tamdıklarım*, (Çev. Deniz Öktem), Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s.176-177.

milletleri idare etmek kabiliyetinden yoksun” olan Türklerin “zulüm” ve “tahripkârlıkları” ile “istila ettikleri” her yeri söndürdüklerini iddia etmişlerdi¹⁷. Amerikan halkını bu iddiaların gerçekliğine inandırmak görevini de Viscount Bryce’a vermişlerdi¹⁸. Bryce’ın Arnold Toynbee ile beraber Ermeni tehciri ile ilgili hazırladığı “*The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire*” adlı eser, ABD’de beklenen etkiyi uyandırarak İngiliz propagandasının zaferi sayılmıştı¹⁹.

Mavi Kitap ya da *Bryce Raporu* olarak da bilinen bu kitabın hazırlık aşamasında, misyonerler bol miktarda doküman sağlamışlardı. Ayrıca misyonerler kitabın yazılmış müsveddelerini inceleyerek tashih etmiş ve düzeltme önerilerinde bulunmuşlardı²⁰. Kitapta, çoğu yerde çok önemli belgeler olarak takdim edilen ve çoğunluğu yardım komitesine mensup misyoner raporlarına dayanan bu dokümanlar, tam anlamıyla bir propaganda malzemesiydi. Nitekim misyonerlerden Frederick W. MacCallum, Lord Bryce’ın ricası üzerine topladığı bilgilerin doğruluğuna kefil olamayacağını ifade etmesi bu kanaati doğrular niteliktedir²¹.

Ermeni tehcirinin başlamasıyla ABD’deki misyoner kuruluşları da propaganda faaliyetlerine hız vererek, tehcirle ilgili Ermenilerden ve misyonerlerden gelen raporları yayınlamışlardı. Bu raporların doğruluğu konusunda halkı ikna edebilmek için ise Bryce raporunu kaynak olarak gösterip İngiliz raporlarından aldıkları bilgilere dayandıklarını öne sürmüşlerdi. Oysa Bryce raporunun kendisi de misyoner belgelerine dayanmaktaydı²².

YDYK başkanı Barton, Bryce’ın kitabından ABD’deki nüfuzlu memurlar için üç bin adet istemişti. Başkan Wilson ve danışmanı Edward M. Hause bu kitabı alan kişiler arasında yer almıştı. Ayrıca Barton’un isteği üzerine Profesör William W. Rockwell 1916 yılında *The Deportation of Armenians* adlı kitabı hazırlamıştı²³. Yine benzer bir talep üzerine Bitlis’te misyonerlik faaliyetlerinde

¹⁷ Mine Erol, *Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi 1919–1920*, İleri Basımevi, Giresun 1972, s. 22.

¹⁸ Justin McCarty, “Birinci Dünya Savaşı’nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu”, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001. s. 29.

¹⁹ Toynbee anılarında bu kitabın savaş propagandası amacıyla hazırladığını ifade etmesine rağmen, günümüzde Ermeni meselesi hakkında yapılan yanlış çalışmalar ısrarla Mavi Kitap’ın propagandaya yönelik yapılmış bir çalışma olmadığını iddia etmektedirler. Örneğin Kieser Mavi Kitap hakkındaki değerlendirmesi şöyledir: “The Treatment of Armenians- Ermenilere uygulanan soykırımı dair İtilaf devletleri tarafından yayımlanan en önemli organ- tarihsel dokümantasyonun özelliklerini taşıyordu ve bazı hatalı verilere rağmen savaş propagandasının bir ürünü değildi”. (Kieser, *a.g.e.* s.483.)

²⁰ Justin McCarthy, “İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler”, *Türkler*, XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 474.

²¹ ABCFM, *ABC 16. 9. 3. Western Turkey Mission*, Vol. 43, No. 0638.

²² McCarthy, “Birinci Dünya Savaşında İngiliz Propagandası...”, s. 33–35.

²³ Grabill, *a.g.e.*, s. 37-38.

bulunmuş olan Grace A. Knapp, *Tragedy of Bitlis* adlı bir eser kaleme almıştı²⁴. Bununla da yetinmeyen Barton Anadolu'da bulunan bütün misyonerlerden yardım kampanyalarında etkili olabilecek raporlar istemişti²⁵. Daha sonra bu raporlar misyonerlerin tehcire ait gözlemleri olduğu iddia edilen *Turkish Atrocities: Statements of American Missionaries on the Destruction of Christian in Ottoman Turkey* adlı kitapta bir araya getirilmişti. Ancak dikkatle incelendiğinde bu raporlar bile ciddi bir sansüre tabi tutulmuş, Ermeni imajına zarar verebilecek cümlelere söz konusu kitapta yer verilmemişti. Nitekim MacCallum raporunun orijinalinde; Türk ordusunda görevli olup Rusya'ya kaçan bir Ermeni doktorun binden fazla Türk askerini zehirleyerek veya yanlış tedavi uygulayarak öldürdüğü²⁶ cümlesi çıkarılmış raporun geri kalan kısmı aynen yayınlanmıştı²⁷.

Misyonerlerin gönderdikleri raporlar gazete ve dergiler vasıtasıyla halka duyurulmuştu²⁸. ABD medyasında yer alan “Türklerin Topukları Altında”, “Türkler Ermenilerin Kafataslarıyla Camilerini Yeniden İnşa Ediyorlar”²⁹, “Tarihin Tüm Korkuları, İşkenceleri ve Barbarlıkları Türklerin Savunmasız Ermenilere Uyguladığı Zulümler Listesinde Geride Kaldı”³⁰ gibi haber başlıklarıyla duyarlı bir kamuoyu oluşturmaya gayret etmişlerdi. Yardım toplama işinin sürdürülebilir olması için gazetelere sürekli demeçler verilmesi gerekiyordu. Bu sebeple 1916 ve 1917 yıllarında “Sığır Gibi Sürülen Ermeniler Türkler Tarafından Öldürülüyor”³¹, “Korkunç Vahşetlerin Kurbanları Ermeniler”³², “Ermenilerin Toplu Halde Göç Ettirilmesi Toplu Katliamdır”³³, “Ermeniler Türkler Tarafından Baltalarla Öldürüldüler”³⁴ gibi çok sayıda haberlerle Türk hükümetinin planlı bir şekilde Ermenileri yok etmeye çalıştığı kamuoyuna aksettirilmişti. Misyonerler tehciri tarihin kaydettiği en büyük suçlar arasında olduğunu iddia etmişlerdi. Hayatta kalanların son derece zor durumda olduğuna dikkat çekmek için ise komite başkanı James L. Barton “açlıktan ölmek üzere olan Ermeniler kendi çocuklarını yiyiyor” gibi çarpıcı bir başlıkla basına demeç vermişti³⁵. Esas üzerinde durulan husus; 2 milyon Ermeni'den 750 bininin

²⁴ ABCFM, ABC, 16. 9. 7. *Eastern Turkey Mission*, Vol. 25C, No. 275-276.

²⁵ ABCFM, ABC 16. 9. 3. *Western Turkey Mission*, Vol. 43, No. 0636.

²⁶ ABCFM, ABC 16. 9. 3. *Western Turkey Mission*, Vol. 43, No. 0638.

²⁷ *Turkish Atrocities: Statements of American Missionaries on the Destruction of Christian in Ottoman Empire Turkey 1915-1917*, (Compiled by James L. Barton) Gomidas Institute, Michigan 1998, s. 176-178.

²⁸ ABCFM, ABC, 16. 9. 7. *Eastern Turkey Mission*, Vol. 25C, No. 0273.

²⁹ Suzanne Elizabeth Moranian, *the American Missionaries and the Armenian Question: 1920-1927*, PhD, the University of Wisconsin, Madison 1994, s. 175.

³⁰ *The Washington Herald*, December 19, 1915.

³¹ *The Grand Forks Daily Herald*, October 4, 1915.

³² *Monday*, October 4, 1915.

³³ *The Sun*, October 4, 1915.

³⁴ *The New York Times*, September 30, 1917.

³⁵ *Evening Times*, August 18, 1916; *Harrisburg Telegraph* August 18, 1916

öldürüldüğü ve geriye kalanların hayatta kalmak için yardıma muhtaç olduklarıydı³⁶. Verilen demeçlerin tamamında güvenilir haber kaynaklarının bir yolcu, bir görgü tanığı, bir papaz, Amerikan vatandaşı olmayan biri gibi muğlak ifadelerle geçiştirildiği görülmektedir. Bunun yanında yaşananları aktaran kişilerin olaylara bizzat şahit olmadığını, başkalarından duyulan bilgileri aktardığı gibi çelişkili ifadelere de yer verilmişti³⁷.

YDYK halkın merhamet duygularını harekete geçirecek birtakım posterler de hazırlamış ve her yıl seçilen bir öykü basitleştirerek görsel yollarla halka ulaştırılmıştı. Örneğin bir posterde küçük bir Ermeni kızının resmi altında “*bu kız için yüreğinizde yer var mı? Onun başka yeri yok*” yazısı yer almıştı. Bu posterler sokaklara, iş yerlerine, trenlere kısacası Amerikalıların görebileceği her yere asılmıştı³⁸. Propaganda o kadar etkili olmuştu ki *aç* kelimesi, Ermeni kelimesiyle adeta anlamdaş hale gelmişti³⁹. Çocuklar bile bu propagandadan etkilenmişlerdi. Nitekim Henry E. White anılarında; on yaşındaki bir çocuğun küçük kız kardeşine her gece Ermeniler için dua etmesi gerektiği telkininde bulunduğuna şahit olduğunu dile getirmişti⁴⁰.

Misyonerlerin üzerinde durdukları en önemli nokta, Amerikalıların yardımı olmazsa çok kötü şartlar altında yaşam mücadelesi vermekte olan Ermenilerin hayatta kalamayacağıydı. Amerikalıların önemli bir kısmı buna inanmış ve kamuoyunun bu konudaki hassasiyeti siyasi çevrelerin desteğinin alınmasını kolaylaştırmıştı⁴¹. Başkan Wilson’un yakın arkadaşı ve aynı zamanda komitenin kurucularından olan Cleveland H. Dodge başkanın desteğinin alınmasında önemli bir rol oynamıştı. Wilson, Dodge’un kendisine yardım için başvurması sonrasında Ermenilere yardım etmek için tüm Amerikalılardan bağışta bulunmalarını istemişti⁴².

Bu çağrı sonrasında birçok eyalette valiler ve belediye başkanları eyalet sakinlerine mektuplar göndererek yardım talebinde bulunmuşlardı⁴³. Ülke çapında yüzlerce sivil toplum kuruluşu yardım toplama faaliyetlerinde misyonerlere yardım etmişti. YDYK’nin eyaletlerde aktif olarak çalışan üye sayısı

³⁶ *The New York Times*, October 21, 1916.

³⁷ *The Grand Forks Daily Herald*, October 4, 1915; *Evening Times*, August 18, 1916; *Harrisburg Telegraph* August 18, 1916

³⁸ Moranian, *a.g.e.*, s. 218.

³⁹ Mary Mangigian Tarzian, *the Armenian Minority Problem*, Scholars Press, Georgia 1992, s. 210.

⁴⁰ George E. White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, (Çev. Cem Tanık Yüksel), Enderun Kitapevi, İstanbul 1995, s. 228–229.

⁴¹ Delgadillo, *a.g.e.*, s. 14.

⁴² Gregory Aftandilian, *Armenia Vision of a Republic the Independence Lobby in America*, Charles River Books, Boston 1981 s. 15.

⁴³ Barton, *a.g.e.*, s. 383.

on iki bine ulaşmıştı⁴⁴. Kiliseler yardım faaliyetlerinin bizzat içinde yer alırken, meşhur sanatçılar da düzenlenen etkinliklerin öncüleri olmuştu⁴⁵. Bağış toplamanın en önemli yollarından biri eyaletlerde düzenlenen konferanslardı. 5 Nisan 1918'de Minneapolis'te düzenlenen konferansta 30.000 dolar bağış toplanmıştı⁴⁶.

Hemen her sınıfa mensup Amerikalılar gelir durumlarına göre yardım kampanyasına katkıda bulunmuşlardı. Kıyafet tedarik etme konusunda Amerikalı kadınlardan epey destek alınmıştı⁴⁷. Her yılın Aralık ayının ilk Pazar günü Ermeni çocukları için bağış toplama günü olarak kabul edilmişti⁴⁸. Ayrıca okullara mukavvadan yapılmış kumbaralar konulmuş bu yolla sadece bir okuldaki bin dolar bağış toplanmıştı⁴⁹.

Osmanlı Devleti, propaganda faaliyetlerini yakından izlemiş, ABD'deki Osmanlı temsilcileri bu konu ile ilgili İstanbul'a sürekli raporlar göndermişlerdi⁵⁰. Ayrıca Osmanlı topraklarındaki misyonerler de yakından takip edilmişti. Osmanlı istihbarat birimlerine göre misyonerler İtilaf Devletleri lehine çalışıp, Osmanlı'nın askeri durumu ve Ermeniler hakkında bilgi toplamaktaydılar. Amerikan elçiliğinin himayesiyle memleket içinde istedikleri yerlere gidip topladıkları bilgileri İtilaf Devletleri'ne iletmekteydiler. Yetkililere göre bu durum onların açıkça casusluk yaptığını göstermekteydi⁵¹. Buna karşın yapabilecekleri fazla da bir şey yoktu. Misyonerlere karşı etkili tedbirler alınması durumunda ABD ile ilişkiler bozulabilir hatta vatandaşlarına zarar verildiği gerekçesiyle ABD, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edebilirdi⁵².

Osmanlı Topraklarında Yürütülen Yardım Faaliyetleri

Misyonerler, Ermeniler tehcir edildikten hemen sonra Osmanlı sınırları içerisinde yardım faaliyetlerine başlamışlardı. Bu yardımlar 151 misyoner ve onların 1200 yerli yardımcısı tarafından yürütülmüştü⁵³. Yardım faaliyetleri, Osmanlı hükümetinin izin vermemesi sebebiyle başlangıçta gizlice veya Alman vatandaşı misyonerlerden destek alınarak sürdürülmüştü⁵⁴.

⁴⁴ *New York Times*, March 15, 1925.

⁴⁵ Howard M. Sachar, *the Emergence of the Middle East: 1914–1920*, the Penguin Press, Washington D. C. 1968, s. 342–343.

⁴⁶ ABCFM, ABC, 16. 9. 3. *Western Turkey Mission*, Vol. 46, No. 0891.

⁴⁷ White, *a.g.e.*, s. 229.

⁴⁸ Moranian, *a.g.e.*, s. 223.

⁴⁹ *New York Times*, May 9, 1920.

⁵⁰ BOA, HR-SYS, 2881/2–8; BOA, HR-SYS, 2883/27. ; BOA, HR-SYS, 2884–12.

⁵¹ BOA, DH. EUM.5.Şb, 30/1–2-3.

⁵² BOA, DH-ŞFR, 75/192.

⁵³ Robert L. Daniel, *American Philanthropy in the Near East 1820–1960*, Ohio University Press, Washington D. C. 1970, s. 152.

⁵⁴ ABCFM, ABC, 16. 9. 3. *Western Turkey Mission*, Vol 48, No. 0979.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı Hükümeti YDYK'ye yardım dağıtımı için ilk izni 1916 Şubat'ında vermişti⁵⁵. Ancak yardımların Kızılay ile iş birliği içerisinde, ırk, din ve mezhep ayrımı yapılmaksızın tüm muhtaç insanlara yapılmasını şart koşmuştu⁵⁶. Hükümet misyonerlerin işlerini de kolaylaştırmaya çalışmıştı. Bu amaçla vilayetlere talimatlar göndermiş, Amerikan vatandaşlarının Osmanlı hükümetinin koruması altında olduğunu vurgulamış⁵⁷ ve misyonerlere gerekli kolaylıkların sağlanmasını istemişti⁵⁸.

Misyoner raporlarına göre Aralık 1916'nın sonlarına doğru Halep'te 17.220, Urfa'da 700, Antep'te 800, Konya'da 20.000, Adapazarı-İzmit bölgesinde 5.000 kişiye yardım edilmekteydi⁵⁹. Bunların dışında sayı belirtilmemekle birlikte Maraş, Tarsus, Adana, Mersin, Sivas Harput, Bursa, Samsun ve İzmir'de tespit edilen Ermeniler Amerika'dan gelen yardımlardan yararlanmaktaydılar. İmparatorluğun güney vilayetlerinde bulunan Ermenilerin temel ihtiyaçları tedarik edildikten sonra bunlara barınak sağlanması için de yoğun çaba harcanmıştı. Ayrıca Ermenilerin kendi ayakları üzerinde durması için barınma sorunu çözüldükten sonra meslek edindirme kursları açılmıştı⁶⁰.

Savaşın başlangıcında Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerden biri de Kafkasya'ydı. Osmanlı ordusunun Van'ı kısa süreliğine ele geçirmesinin ardından Ağustos 1915'ten itibaren yaklaşık 250 bin Ermeni buraya göç etmişti⁶¹. Bölgede Ermeni sayısının artmasıyla birlikte misyonerler Tiflis Amerikan Konsolosu Smith'in önderliğinde Ermeniler için yerel yardım komitesi oluşturmuşlardı⁶². Daha sonra Amerika'dan Kafkasya'ya Albert Yarrow başkanlığında bir yardım heyeti gelmişti⁶³. New York'tan yola çıkan bu heyet Amerika'dan Japonya'ya, oradan Vladivostok yoluyla Moskova'ya ve daha sonra da Tiflis'e yaklaşık altı ayda gidebilmişti⁶⁴. Ardından Mr Elmer, Mr Patridge, Miss Oravis, Mr ve Mrs White, Mr ve Mrs Compton ve Mr James gibi misyonerlerden oluşan bir başka grup da aynı yoldan Kafkasya'ya ulaşmıştı⁶⁵.

Mr Gracey ve F. W. MacCallum adlı iki misyoner, 17 Şubat 1916'da Doğu Beyazıt'a giderek burada 5.600 mülteci Ermeni'nin bulunduğunu tespit etmişler

⁵⁵ BOA, DH-ŞFR, 60/281.

⁵⁶ BOA, DH-ŞFR, 70/22.

⁵⁷ BOA, DH-ŞFR, 107/108.

⁵⁸ BOA, DH-ŞFR, 71/15; BOA, DH-ŞFR, 71/146.

⁵⁹ ABCFM, ABC, 16. 9. 3. *Western Turkey Mission*, Vol. 48, No. 0854-857.

⁶⁰ ABCFM, ABC, 16. 9. 3. *Western Turkey Mission*, Vol. 48, No. 0978.

⁶¹ Tuncay Ögün, "1915 İsyanı Tehcir Kararının Nedeni mi Sonucu mu? ", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkîye Kongresi Bildirileri*, II, Asam-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003, s. 142.

⁶² Barton, *a.g.e.*, s. 83.

⁶³ ABCFM, ABC, 16. 9. 7. *Eastern Turkey Mission*, Vol. 25E 28, No. 0564.

⁶⁴ ABCFM, ABC, 16. 9. 7. *Eastern Turkey Mission*, Vol. 25D Part2, No. 0258.

⁶⁵ ABCFM, ABC, 16. 9. 7. *Eastern Turkey Mission*, Vol. 25E 28, No. 0641.

ve bunların tamamının giysi ve gıda ihtiyacını karşılayarak barınma sorunlarını da çözmeye çalışmışlardı. Van'ın tekrar Rus hâkimiyetine girmesinden sonra Kafkasya'daki misyonerlerin bir kısmı da Van'a gelerek buradaki yardım faaliyetlerini tekrar başlatmışlardı⁶⁶. Dr. Wilson, halkın tarım ve hayvancılık faaliyetlerine başlaması için İran'dan tohum ve hayvan tedarik etmiş, 400 öküz, 100 inek ve 50 mandayı Van'daki Ermenilere dağıtmıştı⁶⁷.

Misyonerler Erivan'da bulunan Ermenilere iş olanakları yaratmaya çalışmışlardı. Bu çabaları sonrasında dokuma tezgâhlarında istihdam edilen kadınlara haftada 3 ruble ödenmişti. Ayrıca 2500'den fazla kadın, çorap ve elbise imalatında çalıştırılmış, bunların ürettiği ürünler muhtaç insanlara dağıtılmıştı.⁶⁸

Erzurum bölgesinde çalışan Mr. Stapleton da benzer yardım faaliyetleri için ayda 30.000 ruble harcamaktaydı⁶⁹. Kafkasya'da bulunan Ermeni mültecilerin bir kısmı Erzurum'un Ruslarca ele geçirilmesinden sonra bölgeye geri dönmeye başlamışlardı. Mayıs 1916'da söz konusu bölgeye 20 bin kişi yerleşmişti. YDYK bu insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bölgede 120 bin dolar harcama yapmıştı⁷⁰. Doğubeyazıt'ta ve Dilican'da sayıları 25 bini bulan Ermenilere giysi, gıda, yakıt yardımında bulunulmuştu⁷¹. Ayrıca Erivan, Kars ve Gümrü'de sağlık istasyonları hastalara hizmet vermekteydi⁷².

Nisan 1917'de Türk-Amerikan ilişkileri kesildiğinde misyonerlerin önemli bir kısmı ülkeyi terk etmiş, geriye 49 misyoner kalmıştı⁷³. Gidenler ise yardım faaliyetlerini Alman misyonerlere devretmişlerdi⁷⁴.

Osmanlı Devleti'ne Savaş İlanının Engellenmesi

Almanya'nın denizaltı savaşlarını başlatması ve Meksika'yı savaşa dâhil etme çabaları ABD'nin 2 Nisan 1917 tarihinde Almanya'ya karşı savaş ilan etmesine neden olmuştu. Osmanlı Devleti başlangıçta ABD ile normal ilişkilerini sürdürmek istemiş ancak Almanya'nın baskıları neticesinde 20 Nisan 1917'de bu devlet ile ilişkilerini kesmek zorunda kalmıştı⁷⁵. Buna rağmen Osmanlı Hükümeti Amerikan vatandaşlarına ve kurumlarına karşı herhangi bir olumsuz tutum

⁶⁶ ABCFM, ABC, 16. 9. 3. *Western Turkey Mission*, Vol. 43, No. 0579.

⁶⁷ ABCFM, ABC, 16. 9. 3. *Western Turkey Mission*, Vol. 43, No. 580-0581.

⁶⁸ Barton, a.g.e., s. 84.

⁶⁹ ABCFM, ABC, 16. 9. 7. *Eastern Turkey Mission*, Vol. 25E 28, No. 0415.

⁷⁰ *New York Times*, May 3, 1916.

⁷¹ ABCFM, ABC, 16. 9. 3. *Western Turkey Mission*, Vol. 43, No. 0598.

⁷² Barton, a.g.e., s. 190.

⁷³ Barbara Jean Keller, *the United States and Armenia, 1914 To 1920: the Armenian Mandate*, Master Thesis, California State College at Fullerton, California 1969, s. 46.

⁷⁴ ABCFM, ABC, 16. 9. 3. *Western Turkey Mission*, Vol. 48, No. 1198.

⁷⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986, s. 132-133.

takinmemişti. Hatta 1 Mayıs 1917'de Dâhiliye Nezareti'nce vilayetlere gönderilen telgrafta; ABD ile ilişkilerin kesilmesinin söz konusu devletle savaş anlamına gelmediğinin altı çizilmiş ve tüm mülki amirlerden savaşa sebep olabilecek davranışlardan kaçınmaları özellikle istenmişti⁷⁶.

ABD savaşa girince Ermenilerin kurtarılması gerekçesiyle Osmanlı Devleti'ne de savaş ilan edilmesi gerektiğini savunan gruplar ortaya çıkmıştı. YDYK, 1915 ve 1916 yıllarında bağışları teşvik için başlattığı kampanyalar ile Türklerin, ABD'nin doğal düşmanı olduğu düşüncesinin yerleşmesine yol açmıştı. Bu durum Türklere savaş ilan edilmesini arzulayanların sayısının artmasına sebep olmuştu. Theodore Roosevelt, Henry Cabot Lodge ve William H. King gibi ABD'nin önde gelen bazı etkili isimleri de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edilmesi gerektiğini savunanlar arasındaydı⁷⁷. Bunların yanında kongrede savaş yanlısı birçok senatör bulunmaktaydı⁷⁸. ABD'deki Ermeniler Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edilmesini şiddetle savunmuş ve oluşturdukları *Ermeni Ulusal Birliği* adlı bir kuruluş ile amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardı⁷⁹.

YDYK, kuruluşundan itibaren misyonerlik, yardım ve eğitim faaliyetlerinin yanında kaçınılmaz olarak Türk-Amerikan ilişkileriyle de ilgilenmişti⁸⁰. Misyonerler kendi faaliyetlerine zarar verebilecek bir durumla karşılaştıklarında bunu önlemek için ellerinden geleni yapmışlardı. Misyonerler ve yardım görevlilerinin büyük çoğunluğu, savaş ilanının Türkiye'deki yardım işlerine son vereceğine ve misyoner mülklerini tehlikeye düşüreceğine inanıyorlardı. Bu nedenle Türklere savaş ilan edilmesi ihtimalini ortadan kaldırmak için yoğun çaba harcamışlardı⁸¹. Misyonerlere yakın bazı devlet adamları bu amaçla Başkan Wilson'a telkinlerde bulunmuşlardı. Başkanın yakın arkadaşı Cleveland H. Dodge misyon mülklerinin, kolejlerin ve yardım faaliyetlerinin güvenceye alınması için Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan edilmemesi gerektiği konusunda başkanı ikna etmeye çalışmıştı. Tüm bu telkinler sonucunda Başkan misyonerlerin tehlikeye atılmayacağına dair teminat vererek Türklere savaş ilan edilmemesi için kongreyi ikna edeceğini bildirmişti⁸². Böylece Başkan Wilson, misyonerlerin yoğun çabaları neticesinde ABD Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmemişti⁸³.

Aralık 1917'de ABD Avusturya'ya savaş ilan etmek üzereyken, Osmanlı Devleti'ne savaş açılması tekrar gündeme gelmişti. Cleveland H. Dodge, bu dönemde de yine devreye girerek misyoner faaliyetlerin zarar görmemesi için

⁷⁶ BOA, DH-ŞFR 75/192.

⁷⁷ Moranian, *a.g.e.*, s. 260–261.

⁷⁸ Keller, *a.g.e.*, s. 51.

⁷⁹ Aftandilian, *a.g.e.*, s. 22.

⁸⁰ Daniel, *a.g.e.*, s. 153.

⁸¹ Moranian, *age*, s. 246.

⁸² Erol, *a.g.e.*, s. 1.

⁸³ Daniel, *age*, s. 154–155.

Osmanlı Devletine savaş ilan edilmemesinin önemini 2 Aralık 1917'de Başkan'a bir mektupla arz etmişti⁸⁴. Bunun üzerine Başkan Wilson 4 Aralık günü kabine toplantısında, İstanbul'daki Robert Koleji ve benzeri Amerikan kuruluşlarını tehlikeye atmak istemediğinden Türkiye'ye savaş ilanına karşı olduğunu ifade etmişti⁸⁵. Ayrıca Dışişleri Bakanı Lansing, ABD'nin Osmanlı Devleti'ndeki kültür kuruluşlarının ve okullarının milyonlarca dolar değerinde olduğunu ve savaş ilan edilmesi durumunda bunların zarar göreceğini yetkililere uzun uzadıya anlatmıştı. Böylece misyoner lobisinin çabaları kongre üyeleri üzerinde etkili olmuş ve ABD Osmanlı Devleti'ne karşı yine savaş ilan etmemiştir⁸⁶.

Savaşın sonlarına doğru, Ermenilerle yakın ilişkileri bulunan Henry Cabot Lodge, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'a savaş ilan edilmesi için yine yoğun bir çalışma başlatmıştı. Buna karşılık misyonerler savaşın bölgedeki misyoner kuruluşlarına zarar vereceğine dair bilinen görüşlerini tekrarlamış, birçok dergi ve gazeteye tarafsızlığın faydaları ile ilgili makaleler göndermişlerdi. Sonuçta savaş yanlısı Ermeni lobisiyle savaş karşıtı misyoner lobisi arasındaki mücadeleyi ABD hükümetinin desteğini alan misyonerler kazanmışlardı. *New York Tribune* gazetesi 23 Temmuz 1918 tarihli sayısında misyonerlerin Ermeni lobisine karşı nasıl galip geldiği anlatılmıştı. "Türkiye'ye Savaş İlan Edilmesi Hususunda Amerika'nın Çıkmazı" başlıklı haberde misyonerler Başkan Wilson'ın gayri resmi Türkiye danışmanı olarak nitelendirilmişti. Daha da önemlisi gazete ABD'nin Türkiye politikasının belirlenmesinde misyonerlerin doğrudan etkileri olduğuna dikkat çekmişti⁸⁷.

Mütareke Sonrası Yürütülen Yardım Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra ulaşımın önündeki engellerin kalkması yardım görevlileri ve yardım malzemelerinin çok daha hızlı Osmanlı coğrafyasına ulaşmasını sağlamıştı. Ayrıca İtilaf devletleri ile iyi geçinmeye çalışan Osmanlı hükümetleri Amerikalı misyonerlere herhangi bir sorun çıkarmadıklarından misyonerler faaliyetlerini özgürce yürütebilmişlerdi⁸⁸.

Mütareke sonrasında YDYK, Ermenilerin buldukları bölgeler hakkında sağlıklı bilgiler edinmek amacıyla bölgeye özel bir komisyon göndermişti. ABD'den hareket eden komisyon ilk önce Londra, Paris ve Roma'yı ziyaret etmiş, buralarda İtilaf Devletlerinin yetkilileri ile yaptıkları görüşmeler sonrasında bölgede bulunan tüm ambar, iskele ve demiryollarından faydalanmak için izin almıştı. Dr. White Suriye'ye, Mr Smith Kafkasya'ya, Haham Teitlebaum Filistin'e incelemeler yapmak amacıyla yola çıkmıştı. Dr. Washburn ise tıbbi malzemelerin

⁸⁴ Moranian, *age*, s. 272.

⁸⁵ Keller, *age*, s. 45.

⁸⁶ Moranian, *a.g.e.*, s. 270

⁸⁷ *New York Tribune*, June 23 1918.

⁸⁸ ABCFM, ABC, 16. 9. 3. *Western Turkey Mission*, Vol. 46, No. 0987.

gönderilmesi planlanan bölgelerde incelemelerde bulunmuştu. Mr. Hatch, Prof. Moore ve Dr. Peet Amerika'dan gelen yeni personelin görevlendirilmesi, malzemelerin boşaltılması ve dağıtımı için İstanbul'daki merkezde kalmışlardı⁸⁹. Bu dönemde YDYK'nin yardım faaliyetlerinin ana üssü demiryolu ve denizle bağlantısı olan Derince olmuştu⁹⁰.

1919 Mart'ında Barton ve beraberindeki 20 kişilik bir başka grup İzmit Konya, Tarsus ve Halep'e kadar giderek misyon istasyonlarına yardım malzemesi dağıtmışlardır. Konya'daki misyon merkezinin sorumlusu olan Miss Cushman'a buradaki yetimhanede barınan 400 çocuk için ihtiyaç duyulan malzemeler verilmişti. Adana'da faaliyette bulunan Dr. Cyril Huber Haas'a iki vagon dolusu un, süt ve diğer yardım malzemeleri verilmişti⁹¹.

Mayıs 1919'da Sivas'a giden diğer bir grup misyoner de bölgenin ihtiyaçlarını tespit etmiş ve Kayseri, Sivas, Harput dâhil olmak üzere Bağdat demiryolunun ulaştığı her bölgeye yardım görevlilerinin gönderilmiş olduğunu rapor etmişti⁹².

Bu dönemde Erivan, Amerikan yardımının dağıtıldığı en önemli merkezdi⁹³. Bölgede 1919'un ortalarına kadar 9 milyon dolar değerinde yardım malzemesi dağıtılmıştı⁹⁴. Ayrıca 1919 Eylül'ünden 1920 Nisan'ına kadar 332.716 kişinin günlük gereksinimleri karşılanmıştı⁹⁵.

Savaş sonrası süreçte Harput, Diyarbakır, Arapkir ve Malatya'yı kapsayan bölgede misyonerlerin tahminine göre 30.000 Ermeni bulunmaktaydı⁹⁶. Bu bölgede görev yapan Miss Maria Jakobsen 14 Mayıs 1919 tarihli mektubunda yardım faaliyetleri sayesinde buradaki insanların önceki senelerde olduğu gibi açlık çekmediğini, birçoğunun köylerine geri döndüğünü belirtmişti⁹⁷. Tarsus bölgesinde yardım fonunun dağıtımıyla ilgilenen Amerikalı Mrs. T. D. Christie ailesine yazdığı 8 Aralık 1918 tarihli mektupta Ermenilerin geri dönmekte olduklarını, bunlar için para ve barınağa ihtiyaç olduğunu belirtmişti⁹⁸.

Savaş yıllarında çok sayıda çocuk ebeveynini kaybettiği için YDYK binlerce yetimin bakımını üstlenmişti. YDYK yardımların insanları dilenci haline getirmemesi prensibini benimsediği için yetimhanelerde 50 farklı mesleki eğitim

⁸⁹ Barton, *age*, s. 109–113.

⁹⁰ ABCFM, ABC, 16. 9. 5. *Central Turkey Mission*, Vol. 26, No. 0045.

⁹¹ Caleb Frank Gates, *Not to Me Only*, Princeton University Press, Princeton 1940, s. 258.

⁹² ABCFM, ABC, 16. 9. 7. *Eastern Turkey Mission*, Vol. 25C, No. 0734.

⁹³ James G. Harbord, "the New Nations of Trans-Caucasia", *World's Work*, Vol. XL, No. 3, July, 1920, s. 273.

⁹⁴ Grabill, *a.g.e.*, s. 116.

⁹⁵ Barton, *a.g.e.*, s. 124-126.

⁹⁶ ABCFM, ABC, 16. 9. 7. *Eastern Turkey Mission*, Vol. 25C, No. 0733.

⁹⁷ ABCFM, ABC, 16. 9. 7. *Eastern Turkey Mission*, Vol. 25C, No. 0732.

⁹⁸ ABCFM, ABC, 16. 9. 5. *Central Turkey Mission*, Vol. 26, No. 0026.

kursu açmıştı⁹⁹. Kızlara kilim, dokuma, dikiş-nakiş öğretilmiş; erkeklere ise marangozluk, ayakkabıcılık, tamircilik, terzilik, fırıncılık, berberlik, makine ustalığı, demircilik, nalbantlık, çömlekçilik, kuyumculuk gibi kurslar verilmişti. Böylece bir mesleği olan çocuklar kendi gayretleriyle yetimhanelerin ayakkabı, kap-kacak, giyim gibi ihtiyaçlarını da karşılamışlardı¹⁰⁰. Mesleki eğitim programları sayesinde üretilen ürünler Amerika'da satılır hale gelmişti. Ürünlerin satışı biter bitmez daha fazla kişi istihdam edilerek üretim artırılmıştı. Başlangıçta gelirler hammadde ücretini karşılamış, zamanla bu proje geliştirilerek yardım programları kendi kendine yeterli duruma gelmişti¹⁰¹.

Kâzım Karabekir Paşa Kars'ı ele geçirdikten sonra Amerikalıların Kars'ta ve Gümrü'deki mesleki eğitim programlarını görmüş ve konu ile ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmişti¹⁰²:

Amerikalıların ne pratik adamlar olduklarını ve çocukların ruhlarını öldürmeksizin nasıl bir ve yaratıcı insanlar yetiştirdiklerini işitirdim. Şimdi içlerinde gözümle görüyorum. ... Dört yaşındaki yavrular önlükleri ile muhtelif masa başlarında sanki bir işçidirler. Hayata mahkûm olmağa değil, ona bâkim olmaya çalışıyorlar. Hayatın zevkini de oyunlar ve piyano dinleyerek öğreniyorlar.

YDYK, özellikle çocukların genel sağlık denetimi ve tedavisi üzerinde titizlikle durmuştu. Kurum, mülteci kamplarını denetlemiş, çocuklar ve yetişkinler için ücretsiz klinikler işletmişti¹⁰³. Sovyet hükümetiyle iş birliği yaparak 1920–1929 yılları arasında Sovyet Ermenistan'ında, 6.552 yataklı 63 hastane, 11 kurtarma evi, 54.000 çocuğu barındıran 229 yetimhane ile faaliyetlerini sürdürmüştü¹⁰⁴. Ayrıca 10 mülteci hastanesi, 11 yetimhane hastanesi, 5 dispanser, bulaşıcı hastalıkların tedavisi için 5 hastane, 1 göz hastanesi söz konusu tarihler arasında aktif olarak çalışmıştı¹⁰⁵.

YDYK 1919 yılında 4.802.000 dolar¹⁰⁶, 1920 yılında ise 13.129.117 dolar harcama yapmış ve yaklaşık 500 bin insan yardımlardan faydalanmıştı¹⁰⁷. 1924 yılında hazırladıkları raporda 554.978 kişiye yardım edildiği ve yardım için harcanan miktarın 90 milyon doları aştığı ifade edilmişti. Bu miktarın 24 milyonu Ermenistan'da, 20 milyonu Türkiye'de 11 milyonu Suriye ve Filistin'de 7,5 milyonu Mezopotamya ve İran'da, 3 milyonu ise Yunanistan'da kullanılmıştı¹⁰⁸.

⁹⁹ ABCFM, ABC, 16. 9. 5. Central Turkey Mission, Vol. 24, No. 1122.

¹⁰⁰ Daniel, a.g.e, s. 159.

¹⁰¹ Barton, a.g.e., s. 180-181.

¹⁰² K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Mert Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 985.

¹⁰³ C. Clafin Davis, "İstanbul'da Mültecilerin Durumu", *İstanbul 1920*, (Ed. Clarence Richard Johnson, Çev. Sönmez Taner), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 190.

¹⁰⁴ *New York Times*, April 25, 1921.H. M. Sachar, *age*, s. 344;

¹⁰⁵ Barton, a.g.e., s. 126.

¹⁰⁶ *New York Times*, August 4, 1920.

¹⁰⁷ *New York Times*, April 25, 1921.

¹⁰⁸ *New York Times*, March 15, 1925.

Misyonerler Osmanlı coğrafyasında faaliyetlerine başladıkları tarihten 1914 yılına kadar doksan beş yıllık süreçte toplam 13.345.785 dolar harcamışlardı¹⁰⁹. Buna karşın YDYK varlığını sürdürdüğü 15 yıl boyunca Türkiye, Kafkasya, İran, Suriye ve Yunanistan'da yardım faaliyetleri için 116 milyon dolar harcama yapmıştı¹¹⁰. Sadece bu karşılaştırmanın bile YDYK'nin sarf ettiği paranın ne derece ciddi bir meblağ olduğunu ortaya koyduğu kanaatindeyiz.

YDYK'nin Ermenileri hayatta tutmak için harcadığı olağan üstü çabası takdire şayandır. Ancak şunu belirtmeliyiz ki Müslüman ahali misyonerlerin yardım faaliyetlerinden pek de yararlanamamışlardı. Gerek savaş yıllarında ve gerekse mütareke sonrası dönemde Müslümanlar da en az Ermeniler kadar yardıma muhtaç bir haldeydiler. Her ne kadar misyonerler yardım faaliyetlerinde din ve ırk ayrımı yapmadıklarını iddia etseler de Müslümanlar YDYK yardımının sadece %2'sinden faydalanabilmişlerdi¹¹¹.

Ankara Hükümeti'nin YDYK ile İlişkileri

Ankara Hükümeti ile YDYK arasındaki ilişkiler misyonerlerin siyasi faaliyetlerinden uzak durdukları sürece, genellikle sorunsuz olmuştu. Mustafa Kemal Paşa: “*din ve ırk ayrımı yapmadan insani ızdırapları hafifleten bütün hayır müesseselerine karşı yakın ve uzaktan hiçbir siyasi maksat takip etmedikleri müddetçe kapularımız açıktır*” ifadesiyle Ankara Hükümeti'nin bu konudaki temel yaklaşımını ifade etmişti¹¹².

Ankara Hükümeti Anadolu'da yardım faaliyetlerini sürdürmesi için yabancılardan sadece YDYK'ye izin vermişti. Nitekim 28 Haziran 1922'de, Anadolu'ya Hıristiyanlara yardım için geldiklerini iddia eden hiçbir şahsa veya heyete izin verilmeyeceği ve yardımların sadece Hilâl-i Ahmer ve YDYK aracılığıyla yapılacağını kararlaştırmıştı¹¹³. Bununla birlikte geçmişte yaşanan sıkıntıları göz önünde bulunduran Ankara hükümeti misyonerleri yakından takip etmiş, misyoner kurumlarına hükümet komiserleri tayin etme yoluna gitmişti. Mesela Şubat 1921'de Niyazi Bey Sivas Amerikan kuruluşları komiserliğine atanmıştı¹¹⁴. Aralık 1921'de ise Merzifon Koleji komiserliğine Sadık Bey getirilmişti¹¹⁵. Ankara Hükümeti'nin YDYK'nin faaliyetlerini tam olarak kontrol altına alması misyonerleri oldukça rahatsız etmişti. Nitekim komitenin Diyarbakır bölge yöneticisi J. Herbert Knapp; kendisinin ve bazı arkadaşlarının köyleri

¹⁰⁹ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, İmge Kitapevi, Ankara, 2000, s.106

¹¹⁰ Gates, *age*, s. 255; Moranian, *age*, s. 134; Barton, *age*, s.414; Keller, *age*, s.124.

¹¹¹ Grabill, *a.g.e.*, s. 40.

¹¹² *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919–1923*, I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s.272.

¹¹³ *BCA*, 30. 18. 1. 1. /5. 19. 4.

¹¹⁴ *İkdam*, 5 Şubat 1921.

¹¹⁵ White, *a.g.e.*, s. 245.

gezmelerine ve ziyaretçi kabul etmelerine izin verilmediğini, bu durumun kendileri için dayanılmaz olduğunu dile getirmişti¹¹⁶.

YDYK 1921 yılından itibaren Anadolu'daki yetimleri ülke dışına çıkarmak istemiş, hükümet buna ilk etapta izin vermemişti¹¹⁷. Hükümetin bu konuya olumsuz bakmasının nedeni bazı Müslüman çocukların Ermeni oldukları gerekçesiyle toplanmasıydı. Savaş yıllarının getirdiği olumsuz şartlar neticesinde, Osmanlı coğrafyasında ebeveynini kaybeden binlerce çocuk, çok zor şartlar altında yaşamak zorunda kalmış ve Ermeni yetimlerin bir kısmı Müslüman ailelerce evlat edinilmişti¹¹⁸. Mütarekeden sonra bazı çevreler Müslümanlarca evlat edinilen çocukların köleleştirildiğini, gayrimüslim kız çocuklarının ya haremlere kapatıldığını ya da İstanbul'daki genelevlere satıldığını ileri sürmüşlerdi¹¹⁹. Özellikle Ermeni Patrikhanesi, zorla ahkonulduklarını iddia ettiği Ermeni çocuklarının toplatılması amacıyla bir kampanya başlatmıştı¹²⁰. Aynı zamanda harekete geçen misyonerler Müslüman evlerinde Ermeni çocukları aramaya başlamışlardı¹²¹. Yetimlerin toplanması sırasında, Ermeni çocuklarla beraber, bazı Müslüman çocuklarının da gayrimüslim oldukları iddiasıyla toplatıldıkları anlaşılmaktadır. Üstelik bu uygulama nadiren görülen bir durum da değildi. Ermeni oldukları gerekçesiyle toplatılan çocukların sayısı binlerle ifade edilmişti¹²². Bu durumdan rahatsız olan Ankara Hükümeti yetimlerin yurt dışına çıkarılmasına hemen müsaade etmemiş, tespit edilebilen Müslüman yetimler ayrıldıktan sonra diğerlerinin ülke dışına çıkarılmasına izin vermişti¹²³.

Mustafa Kemal önderliğindeki milli güçlerin başarılı olmasının ardından YDYK, Anadolu'daki gayrimüslim nüfusun önemli ölçüde azalması nedeniyle buradaki faaliyetlerine aşamalı olarak son vermişti. Bu dönemde Anadolu Rumlarının önemli bir bölümü Yunanistan'a göç ettiğinden komite yardım çalışmalarını daha çok mülteci Rumların bulunduğu bölgelerde yoğunlaştırmıştı¹²⁴.

Cumhuriyet Arşivi'nde yaptığımız incelemelerde 6 Ekim 1923 tarihinden sonra YDYK ile ilgili herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Bu tarihten sonra

¹¹⁶ *New York Times*, June 17, 1922.

¹¹⁷ Mehmet Canlı, "Milli Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Bazı Faaliyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı:38, Şubat 1995, s. 45.

¹¹⁸ Ferhunde Özbay, "Milli Mücadele Döneminde Öksüzler ve Yetimler", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Ed. Emine Gürsoy-Naskali Aylin Koç, İstanbul 2003, s. 111–112.

¹¹⁹ *BOA, DH-ŞFR*, 96/248.

¹²⁰ Rıdvan Akın, "Milli Mücadele Döneminde Yetimlere Bütçeden Ayrılan Pay", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Ed. Emine Gürsoy-Naskali Aylin Koç, İstanbul 2003, s. 119.

¹²¹ Kerr, *a.g.e.*, s. 48.

¹²² *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, III, 1. 1. 1338, s. 1173.

¹²³ *BCA*, 030. 10.-206. 406–6/1-2.

¹²⁴ Daniel, *a.g.e.*, s. 166.

misyonerlerle ilgili belgelerde; Şark-ı Karib Muavenet Heyeti yerine “Amerikan hayır müesseseleri”, “Amerikan eğitim kurumları” tabirleri kullanıldığı görülmektedir. Buradan hareketle Amerikalı misyonerlerin Türkiye’de YDYK adı ile sürdürdükleri yardım faaliyetlerini 1923 yılının sonlarında nihayete erdirip, eğitim alanındaki çalışmalarını devam ettirdikleri söylenebilir. Nitekim 18 Eylül 1923 tarihli *New York Times* gazetesinde yer alan YDYK’nin Anadolu’daki faaliyetlerini sona erdirdiği haberi bu kanaati doğrulamaktadır¹²⁵.

Sonuç

YDYK varlığını sürdürdüğü 15 yıl boyunca Türkiye, Kafkasya, İran, Suriye ve Yunanistan’daki yardım faaliyetleri için 116 milyon dolar harcama yapmıştı. Oldukça geniş bir bölgede çalışmalarını sürdüren bu misyoner örgütünün mali gücü, geniş örgütlenmesi ve yardım çalışmalarının etkinliği göz önüne alınırsa o tarihe kadar kurulmuş olan en büyük sivil yardım organizasyonu olduğu rahatlıkla söylenebilir.

YDYK yıllarca özveri ile yürüttüğü yardım kampanyaları sayesinde yüzbinlerce Ermeni’nin hayata tutunmasını sağlamıştı. Övgüye değer bu çabasını finanse edebilmek için ise, “zalim” Türklerin “mazlum” Ermenileri sırf Hristiyan oldukları için öldürdüklerini ileri sürmüş, bu iddiasını kanıtlamak için de son derece abartılı ve yanlış olan misyoner raporlarını kullanmıştı. Böylece kamuoyunu Ermeni meselesinde duyarlı bir hale getirmiş, bu sayede milyonlarca dolar bağış toplayabilmişti. Doğal olarak bu çabaları ABD’deki Türk imajına zarar vermiş, Türklerle ilgili önyargıların nesilden nesile aktarılmasına sebep olmuştu.

YDYK faaliyetlerini doğrudan etkilediği için ABD’nin dış politikasını yakından takip etmiş, güçlü bağlantıları sayesinde Amerikan hükümeti ve özellikle de dışişleri yetkilileriyle yakın ilişkiler kurmuştu. Bu sayede savaş yılları ve Mütareke Döneminde ABD’nin Türkiye politikasını yönlendirebilmişti. Oldukça pragmatik olan misyonerler amaçları için Ermeni lobileriyle bile mücadele etmiş, ABD’nin Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmesi düşüncesine şiddetle karşı çıkmışlardı.

YDYK ardında bıraktığı on binlerce sayfalık doküman ile yakın dönem Türk-Ermeni tarihi yazımını da etkiledi. Komitenin propagandaya yönelik evrakları, neredeyse yüzyıl geçmiş olmasına rağmen, belki de bilinçli olarak bazı çevreler tarafından hala tarafsız tespitler olarak değerlendirilmekte ve Türk-Ermeni tarihi ile ilgili birinci el kaynaklar olarak kabul görmektedir. Buradan hareketle söz konusu evrakların propaganda özelliğini göz ardı eden ve başka belgelerle karşılaştırmaya gerek duymayan araştırmacıların yanlış sonuçlara ulaşmasının kaçınılmaz olduğu söylenebilir.

¹²⁵ *New York Times*, September 18, 1923.

KAYNAKÇA**A-ARŞİV KAYNAKLARI*****1-Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

- a) Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH-ŞFR)
- b) Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR-SYS)
- c) Dâhiliye Nezareti Beşinci Şube (DH. EUM.5.Şb)

2- Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**3-American Board Arşivi (ABCFM)****B-YAYINLANMIŞ BELGELER**

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919–1923, I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Turkish Atrocities" Statements of American Missionaries on the Destruction of Christian in Ottoman Empire Turkey 1915-1917, (Compiled by James L. Barton) Gomidas Institute, Michigan 1998.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, III, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.

C- SÜRELİ YAYINLAR

Evening Times

Grand Forks Daily Herald

İkdam

Monday

New York Times

New York Tribune

Sun

Washington Herald

D-KİTAP VE MAKALELER.

AFTANDILIAN, Gregory, *Armenia Vision of A Republic the Independence Lobby in America*, Charles River Books, Boston 1981.

AKIN, Rıdvan, "Milli Mücadele Döneminde Yetimlere Bütçeden Ayrılan Pay", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, (Ed. Emine Gürsoy-Naskali Aylin Koç), İstanbul 2003, s.119-123.

* Arşiv belgelerinin numaraları metin içerisindeki dipnotlarda gösterilmiştir.

- ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986.
- BARTON, James Levi, *Story of Near East Relief (1915–1930) An Interpretation*, The Macmillan Company, New York 1930.
- CANLI, Mehmet, “Milli Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Bazı Faaliyetleri”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı:38, Şubat 1995, s.42-49.
- CÖHCE Salim, “Osmanlı Ermeni Toplumunda Siyasallaşma Çabaları”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri, I*, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003, s.269-292.
- DANIEL, Robert L., *American Philanthropy in the Near East 1820–1960*, Ohio University Press, Washington D. C. 1970.
- DAVIS, C. Clafin, “İstanbul'da Mültecilerin Durumu”, *İstanbul 1920*, (Ed. Clarence Richard Johnson, Çev. Sönmez Taner), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.175-195.
- DELGADILLO C. E., *Facing the New Turkey: Turco American Treaty of Lausanne 1900-1927*, Master Thesis, California State University, 2002.
- ERHAN, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitapevi, Ankara 2001.
- EROL, Mine, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919–1920*, İleri Basımevi, Giresun 1972.
- GATES, Caleb Frank, *Not to Me Only*, Princeton University Press, Princeton 1940.
- GRABILL, Joseph Leon, *Missionaries Amid Conflict: Their Influence upon American Relations with the Near East, 1914–1927*, PhD, Indiana University, 1964.
- _____, “Missionary Influence on American Relations with the Near East, 1914–1923”, *the Muslim World*, Vol. LVIII, No: I, January 1968, pp.141-154.
- HARBORD, James G., “the New Nations of Trans-Caucasia”, *World's Work*, Vol. XL, No. 3, July, 1920.
- HOVANNISIAN, Richard G., *the Republic of Armenia, the First Year 1918-1919, II*, University of California Press, Berkeley, 1982.
- KELLER, Barbara Jean, *the United States and Armenia, 1914 to 1920: the Armenian Mandate*, Master Thesis, California State College at Fullerton, California 1969.
- KIESER, Hans Lukas, *İskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839–1938*, (Çev. Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Anadolu'daki Amerika*, İmge Kitapevi, Ankara, 2000.
- KURAN Arcüment, *Türk Çağdaşlaşması*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997
- MALKASIAN, Mark, “the Disintegration of the Armenian Cause in the United States, 1918-1927”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol 16, No.3 (Aug.1984), pp.349-365.

- MCCARTY, Justin, “Birinci Dünya Savaşı’nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu”, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s.21-37.
- _____, “İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler”, *Türkler*, XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.469-491.
- KARABEKİR, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, Mert Yayıncılık, İstanbul 1988.
- MILLER, Donal E.-Touryan, *Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide*, Univesity of California Press, Berkeley 1993.
- MORANIAN, Suzanne Elizabeth, *the American Missionaries and the Armenian Question: 1920-1927*, PhD, The University of Wisconsin, Madison 1994.
- ÖĞÜN, Tuncay, “İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu-İttihat Terakiden Kurtuluş Savaşına Adlı Eserin İddiaları Hakkında Bazı Tenkitler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı:4, İstanbul 2001, s.251-288.
- _____, “1915 İsyanı Tehcir Kararının Nedeni mi Sonucu mu ?”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II, Asam- Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003.
- ÖZBAY, Ferhunde, “Milli Mücadele Döneminde Öksüzler ve Yetimler”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Ed. Emine Gürsoy-Naskali Aylin Koç, İstanbul 2003, s.105-115.
- SACHAR, Howard M., *the Emergence of the Middle East: 1914–1920*, the Penguin Press, Washington D. C. 1968.
- TARZIAN, Mary Mangigian, *the Armenian Minority Problem*, Scholars Press, Georgia 1992.
- TOYNBEE, Arnold J., *Hatıralar: Tanıdıklarım*, (Çev. Deniz Öktem), Klasik Yayınları, İstanbul 2005.
- WHITE, George E., *Bir Amerikan Misyonerinin Merkezifon Amerikan Koleji Hatıraları*, (Çev. Cem Tarık Yüksel), Enderun Kitapevi, İstanbul 1995.
- ZÜRCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.